

Harmonija evanđeoskih izvještaja o ukazivanjima G. N. I. Krista poslije uskrsnuća.

Dr. Mijo Selec, vjeronučitelj.

(Nastavak.)

Daleko veći izvanji razlozi za autenciju od onih proti autencije Markova završetka, tumačenje Cornelyevo, vjerojatnost da je završetak današnji dodan nešto kasnije, ali po samom evanđelisti, bilo vlastoručno bilo preko kojeg učenika, daju nam pravo na zaključak: »Nihil ergo obstat quominus non ex obedientia tantum, sed vera ducti probabilitate, decreto Commis. Pontif. de Rē biblica assensum praestemus«:⁵⁷

»Utrum rationes, quibus nonnulli critici demonstrare nituntur postremos duodecim versus Evangelii Marci (Mc. 16. 9—20.) non esse ab ipso Marco conscriptos, sed ab aliena manu appositos, tales sint, quae ius attribuant affirmandi eos non esse ut inspiratos et canonicos recipiendos; vel saltem demonstrent versuum eorumdem Marcum non esse auctorem.

Resp. Negative ad utramque partem.

b) Integritet Ivanova evanđelja.

Racionalistička kritika teksta zabacuje 21. poglavlje Ivanova evanđelja kao kasniji dodatak, koji ne potječe od autora cijelog evanđelja.⁵⁸ No to zabacivanje je bez ikaka temelja, jer: a) Nema nijednog kodeksa bez toga poglavlja. Iz toga

⁵⁷ Hadrian Simon: Praelectiones biblicae vol. 1. Taurini, Marietti 1924. p. 42.

⁵⁸ Loofs: Die Auferstehungsberichte und ihr Wert str. 18.; Walter Bauer: Johannesevangelium (Lietzmann: Handbuch zum N. T. II. B. Die Evangelien 1919) str. 184.; isp. Heigl: Die vier Ev. 360 ss.; Belser: Einleitung str. 329—331, 335—337; Simon: Praelectiones biblicae 85.

pako slijedi: »bez obzira na unutarnje razloge, da je to poglavlje napisao baš Ivan evangelista. To je poglavlje nakon više godina dodano završenom već evanđelju Ivanovu. Kad bi mimo sv. Ivana t. j. tako da sv. Ivan ne bi bio autor toga poglavlja, dometnuli Ivanovi učenici to poglavlje, morao bi se dići barem neki otpor proti tom poglavlju, od kojeg bi nam se sačuvao barem jedan trag ili u kojem kodeksu ili u kršć. literaturi, ali jer toga nema, znak je, da su naslovnici bili uvjereni, da je Ivan evangelista autor tog dodatka.

b) Ovo poglavlje imade sve vlastitosti Ivanova evanđelja: jezik, stil, zorno prikazivanje i t. d.

Nije potrebno dakle upuštati se dublje u pitanje integriteta Ivanova evanđelja, bit će dosta spomenuti još mišljenje uvaženog protestantskog učenjaka Th. Zahn a. On kaže:⁵⁹ Das Ergebnis der rein exegetischen Betrachtung von c. 21, insbesondere von v. 18—23. und von v. 24, ist also dieses: 1.) Der Nachtrag c. 21. ist einige Zeit nach dem Tode des Pt. aber noch zu lebzeiten des Jo geschrieben worden. 2.) Nicht Jo selbst hat denselben eigenhändig geschrieben sondern Leute seiner Umgebung haben mit seiner Genehmigung, ja iñ Auftrag und nach den mündlichen Angaben des Jo diese Erzählung aufgezeichnet und dem vollendeten Ev. als eine fortan untrennbar mit demselben verbundene Ergänzung beigefügt.« I ako ovo mišljenje nije u skladu sa mišljenjem katoličkih autora, nije ni daleko od njega.

Sada možemo prijeći na pobijanje protuslovlja odnosno tumačenje razlika u evandeoskim izvještajima o ukazivanjima Isusovim poslije uskrsnuća.

II.

ISUS SE UKAZUJE POBOŽNIM ŽENAMA.

Sva 4 evangeliste⁶⁰ pripovijedaju nam, kako su pobožne žene onoga jutra, kad je Isus uskrsnuo, došle na grob Isusov, vidjele prazan grob i čule vijest anđelovu o uskrsnuću Isusovu.

⁵⁹ Zahn: Einleitung II. B. 502.

⁶⁰ Mt. 28, 1.—8.; Mr. 16, 1.—8.; Lk. 24, 1.—12.; Iv. 20, 1.—13.

Matej i Ivan⁶¹ pripovijedaju još o ukazanju Isusovu ženama, a Marko⁶² samo spominje ukazanje Mariji Magdaleni. Izvještaji sv. evanđelista: Mt. 28, 1.—11.; Mr. 16, 1.—11.; Lk. 24, 1.—12.; Iv. 20, 1.—18. sačinjavaju jednu cjelinu, koja imade ove dijelove:

1.º Anđeo otvara grob Isusov.⁶³

2.º Žene dolaze na grob Isusov i vide prazan grob.⁶⁴

3.^e Marija Magdalena trči k Petru i Ivanu.⁶⁵

5.º Anđeo javlja ženama, da je Isus uskrsnuo.⁶⁶

6.º Petar i Ivan posjećuju grob. Marija Magdalena vidi, kod drugog posjeta groba, anđele, a zatim samog Isusa.⁶⁷

7.º Isus se ukazuje ostalim ženama.⁶⁸

Kako svaki evanđelista ne pripovijeda sve ove događaje, što više nijedan ne pripovijeda sve, čini se, da si međusobno protuslove. Osim toga čini se, da si protuslove i na nekim mjestima, koja imadu zajednička. Ta »protuslovlja« ili razlike istaknuo sam na str. 4. is. Da su to samo prividna protuslovlja, pokazat ćemo egzegezom. Kod toga treba dobro razlikovati, koja su mjesta u izvještajima evanđelista zajednička dvojici, trojici ili svima, a koja mjesta govore o zasebnoj radnji ili zasebnom dijelu neke radnje. Što koji evanđelista ističe neku radnju (događaj), dio ili momenat neke radnje, pred ostalima, to treba protumačiti prema karakteru i svrsi dotičnog evanđelja.

1. Vrijeme polaska žena na grob.

a) **Dan dolaska žena na grob.** Prva razlika, koja upada u oči, je u određenju dana i časa dolaska pobožnih žena na grob Isusov. Matej (28, 1.) označuje vrijeme dolaska žena na grob sa: *ὀψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων*, što Vulgata prevodi sa: *vespere autem sabbati, quae lucescit*

⁶¹ Mt. 28, 9.—11.; Iv. 20, 13.—18.

⁶² Mr. 16, 9.

⁶³ Mt. 28, 2.—4.

⁶⁴ Mt. 28, 1.; Mr. 16, 1.—4.; Lk. 24, 1.—4.; Iv. 20, 1.

⁶⁵ Iv. 20, 2.

⁶⁶ Mt. 28, 5.—8.; Mr. 16, 5.—8.; Lk. 24, 4.—8.

⁶⁷ Iv. 20, 14.—18.; Mr. 16, 9.

⁶⁸ Mt. 28, 9. 10.

in prima sabbati; Marko (16, 2.): *λίαν πρωὶ τῆ μιᾶ τῶν σαββάτων. ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου*; Luka (24, 1.) *τῆ δὲ μιᾶ τῶν σαββάτων ὄρθρου βαθέως...*; Ivan (20, 1.): *τῆ δὲ μιᾶ τῶν σαββάτων... πρωὶ σκοτίας εἰ ὄσης.*

Ove oznake dana i časa odnose se na jedan te isti do-lazak žena na grob, jer svi evanđelisti spominju Mariju Magdalenu. Za Marka, Luku i Ivana je to jasno. Za Mateja treba dokazati, da se oznaka vremena odnosi na isti posjet, odnosno da Matej ne misli sa *ὄπὲ δὲ σαββάτων τῆ ἐπ...* kazati, da su žene došle u večer u subotu. Mogućnost, koju dopuštaju Euzebije Cezarejski i sv. Jeronim,⁶⁹ da bi po Mateju žene došle prvi puta na grob Spasiteljev već u subotu u večer, a drugi puta u nedjelju u jutro prema ostalim evanđelistima, je posve isključena. Kod Mateja je naime otvorenje groba po anđelu, a time i uskrsnuće Isusovo vezano na dan, koji određuje u 28, 1., ako i nije vezano na čas određen u istom retku. Iz Markova evanđelja se jasno razabire, da je Isus uskrsnuo u prvi dan po suboti rano (dakle u nedjelju). Marko kaže: *ἀναστὰς δὲ πρωὶ πρώτῃ σαββάτον ἐφάνη πρώτον Μαρίαντε...* „Posve je jasno i sigurno, da se *πρωὶ πρώτῃ σαββάτον* odnosi na *ἀναστὰς* a ne na *ἐφάνη*.⁷⁰ Iz toga slijedi da Matej ili određuje u 28, 1. vrijeme u subotu u večer i time je u protuslovlju sa Markom, Lukom i Ivanom, ili određuje vrijeme u prvi dan po suboti, a time se potpuno slaže sa ostalim evanđelistima. Treba dakle odrediti točno smisao Matejeve oznake vremena, kad su žene došle na grob.

Ta oznaka vremena Matejeva zadaje tumačima mnogo poteškoća. Svi kat. tumači slažu se u tome, da Matej ne misli ovdje, da su žene došle na grob Isusov u subotu u večer, nego da su došle u jutro prvi dan iza subote, te da Isus nije uskrsnuo u subotu, već prvi dan iza subote t. j. u nedjelju. U Ma-

⁶⁹ Euzebije Cez.: I. Quaest. ad Marinum M. 22. s. gr.; S. Hieronymi Ep. CXX ad Hed. c. III. M. s. I. t. 22.

⁷⁰ ... veresimilius esse, Christum resurrexisse non statim a media nocte, ut volunt Euthynicus, Gregorius et quidam alii, sed prima aurora rutilante, ut canit Ecclesia, et s. Mr. insinuat (16, 9.), dum dicit mane surrexisse, et docet Augustinus in illud psalmi (Ps. 56.) Exurgam diluculo. Item Eusebius, Hieron. Prosper et alii... Tirinus: In s. Scripturam comment. 1904. str 971.

tejevoj oznaci vremena riječi *ὀψὲ δὲ σαββάτων*, koje sačinjavaju dosta neodređenu oznaku časa, točnije su određene sa *τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων*. Jer Vulgata prevada *ὀψὲ* sa vespere, te jer *lucescere* — *ἐπιφώσκειν* može označivati ne samo prijelaz iz noći u dan, nego i prijelaz iz dana u noć, kao kod Luke (23, 54.): *καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευῆς, καὶ σάββατον ἐπέφωσκειν* — et dies erat parasceves, et sabbatum illucescebat, treba odrediti smisao Matejeve oznake točno t. j. ustanoviti dali Matej označuje kao dan dolaska žena subotu ili dan poslije subote.

Najprije treba odrediti značenje riječi *ὀψὲ*. Prislov *ὀψὲ* dolazi od pridjeva *ὀψιος*, a znači — kasno, kasan. »*ὀψέ* = sero: »prekasno« Homer; također kasno danju ili navečer Ilijada 21, 232, Odiseja 5, 272, Thukidid i dr.; *ἕως ὀψέ* kasno navečer Thuk., *ἔς ὀψέ* id. Dem.; također поближе označuje: *ὀψὲ τῆς ἡμέρας* kasno danju Thuk. Ksen., *ὀψὲ τῆς ὥρας* Dem.; također: minulim nekim vremnom *ὀψὲ τῶν σαββάτων* N. T.; *ὀψὲ τῶν βασιλέως χρόνων* dugo iza kralja Plut.⁷¹ *ὀψέ μωσπρίων* (Phylostratus: Vit. Apoll. 4. 18.) feractis misteriiis.⁷² Sv. Jeronim kaže, da je Matej htio ne »vespere« nego »sero« t. j. »kasno« reći, a prevodilac je aramejskog evanđelja bio zaveden dvoličnošću (ambiguitate) riječi, te je preveo sa vespere.⁷³ Prislovu *ὀψὲ* ima se svakako podati kao prvotno i glavno značenje k a s n o, p o š t o j e n e š t o p r o š l o, n a k o n, a t e k u d r u g o t n o m izvedenom smislu u v e č e r.

Matej na 7 mjesta u svom evanđelju označuje večer sa: *ὀψίας δὲ γενομένης*,⁷⁴ a Vulgata to prevodi sa: vespere autem facta, osim u 20, 8; 27, 57 gdje to prevodi sa: cum sero autem factum esset. Kao što Matej označuje večernje doba sa *ὀψίας δὲ γενομένης* označuje ga isto tako i Marko 1, 32.; 6, 47.; 14, 17.; 15, 42. i Ivan 6, 16; *ὀψία ἐγένεδο*; 20, 19; *οὔσης οὖν ὀψίας* što Vulg. kod Mr. 6, 47.; 15, 42; Iv. 6, 16 prevodi sa: cum sero autem factum esset, a kod Iv. 20, 19: cum sero esset, a kod

⁷¹ Petračić: Gérčko-hérv. Rječnik. Zagreb 1875.; U Žepić-Krkliuševu rječniku (Zagreb 1903.) *ὀψέ* = kasno, prekasno, mnogo poslije, napokon.

⁷² Belser: Einleitung 44.

⁷³ S. Hieron.: Ep. ad Hedib. c. IV. M. 22. s. lat.

⁷⁴ Mat. 8, 16.; 14, 15; 14, 23; 16, 2; 20, 8.; 26, 20; 27, 57.

Mr. 1, 32; 14, 17 sa: vespere autem facto. Jasno je, da Vulgata sa: cum sero autem factum esset (cum sero esset) i vespere autem facto označuje isto doba dana — oko zapada sunca. Jer imenica *ὄψια* imade značenje sad k a s n o, sad u v e č e r u Vulgati, to i prislov *ὄψε*, koji mora imati oba značenja za Vulgatu.

Iz analogije *ὄψε δὲ σαββάτων* sa *ὄψε τῶν βασιλέως χρόνων* i *ὄψε μυστηρίων* slijedi da *σαββάτων* prislovu *ὄψε* opredjeljuje značenje od manje određenog značenja »kasno« na određenije značenje »dugo iza«, »nakon«, »peracto«, a ne na značenje »uvečer«. ⁷⁵ Prema tome Vulgatin prijevod: vespere autem sabbati nije točan. Uzevši da *ὄψε δὲ σαββάτων* znači — nakon subote, nije još riješena poteškoća. Treba prije odgovoriti, kako Matej računa početak dana. Da li on uzimlje, da dan počinje sa zapadom sunca ili sa izlazom sunca. Općenito se drži, da su Židovi računali kao početak dana večernje doba poslije zapada sunca, i to svakako u blagdanskom računanju dana. ⁷⁶ Kako su Egipćani, Babilonci, Grci i Rimljani računali početak dana sa izlazkom sunca, a to je i naravnije, oprav-

⁷⁵ Tako tumači i Maldonat: »Miratus sum quorundam interpretum legens commentarios, viros iudicio et eruditione praestantes, tam levi ratione a vero Mathaei sensu discessisse. Primum animadvertere debuerunt, Mathaeum non dixisse *ἑσπέρα δὲ σαββάτων* vespera autem sabbati, sed *ὄψε δὲ σαββάτων* ad verbum, sero sabbatorum, aut tarde sabbatorum, si ita liceret latine loqui. Admonuit autem Gregorius Nysenus homo, et lingua, et natione Graecus et eum ut opinor, secutus Ambrosius: hanc phrasim apud Graecos proprie significare, transacto iam sabbato longo intervallo; sic enim Graecos loqui solere: *ὄψε τῆς ὄρας* — transacta longe hora, *ὄψε τῆς ἡμέρας* — longe ferius, quam opus erat; eodem ergo sensu Mt. dixisse *ὄψε σαββάτων*, sero sabbati, id est multo ante transacto sabbato, quia inter sabbatum et tempus matutinum, quod notare volebat, tota iam nox intercesserat.« Ioanni Maldonati: Com. in Mat. p. 675. — Dausch prevada sa: Nach Ablauf des Sabats, beim Anbruch des Sontags (Die Heil. Schrift des N. T. Die drei ält. Ev. übersetzt von Dr Dausch. Bonn 1921. str. 348. — Vulgatni prijevod bi morao glasiti: post sabbatum lucescente die in primam sabbati (Kaulen: Sprachliches Handbuch zur bibl. Vulgata S. 308. f.) vidi kod Fruchstorfer: Die Evangelienberichte... Th. pr. Quartalschrift 1919. str. 194. — Belser: Die Geschichte des... 482.

⁷⁶ Kalt: Biblische Archäologie. Freiburg im Breisgau 1924. Herder str. 140; Wetzter und Weltes: Kirchenlexikon 12. B. str. 1905.

danó sudi Viguoles,⁷⁷ da su isprva i Židovi tako računali, a tek iza Mojsija, da su počeli računati kao početak dana večer, ali u blagdanskome računanju, a u civilnom i trgovačkom računanju vremena, da su uzimali ishod sunca za početak dana. Kojeg se računanja drži Matej? Blagdanskog ili civilnog? Osim na ovome mjestu označuje Matej u svom evanđelju još na više mjesta doba dana, ali jednostavno, bez obzira na prijašnji ili sljedeći dan. Ni iz jednoga od tih mjesta,⁷⁸ ne može se razabrati, kako on računa početak dana. Matej je bio prije poziva u apostolat carinik. Kao carinik je sigurno računao dan prema rimskom t. j. civilnom računanju dana. Vjerojatno je, da se i u svom evanđelju drži tog računanja.⁷⁹ Prema tome bi poteškoća potpuno otpala. No to ostaje vjerojatnost, koja se ne može sa potpunom sigurnošću dokazati. Nego uzimimo, da *ὀψέ σαββάτων* svejedno označuje svršetak subote po blagdanskome računanju ili bolje rekavši, da je subota kao blagdan prošla, sa *ἐπιφωσκούση εἰς . . .* još ne označuje početak sljedećeg dana po blagdanskome računanju, jer bi time stavio događaje u 28, 2—13, a i samo uskrsnuće Isusovo u subotu u večer, a ne ujutro u dan po suboti, što se ne može dopustiti, promatramo li izvješteno u r. 2.—13. u relaciji sa r. 13.

Čim su žene otišle sa groba, polaze odmah stražari u grad k svećeničkim poglavarima, da im jave, što se dogodilo, a ovi ih nagovore da kažu (r. 13.) *οὗτοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες ἐκλεψαν αὐτόν . . .* Kad bi bile žene došle na grob u subotu i kad bi našle otvoren grob u subotu, to bi bilo svakako prije noći, dok je još nebo osuto večernjim rumenilom. I stražari bi još prije noći — za sumračja — došli k poglavarima, jer ih je tjerala uzbudenost od velikog događaja. U ostalom, ako bi stražari došli tek u noći k poglavarima sve-

⁷⁷ *Chronologie de l'histoire sainte* I. 687, vidi kod Wetzer und Weltes: *Kirchenlexikon* 12. B. str. 1905.

⁷⁸ Mt. 2, 14; 8, 16; 14, 15. 17. 23.; 20, 8; 21, 18; 26, 20; 1. 45. 57.

⁷⁹ Tako, uzimlje i Knabenbauer sa sv. Augustinom: . . . dies sabbati hoc loco consideratur ex norma vitae communis, scil. ab ortu solis usque ad alterum solis ortum, non ex norma festorum dierum, qua dies ab una vespera ad alteram numeratur. In extrema itaque noctis parte quae iam incepit luce terminari venerunt ad sepulcrum. Et ita s. August. . . (de cons. Ev. 3, 24, 65.) Knabenbauer: *Comment.* 1. 2. str. 551.

ćeničkim, to ne smeta, jer su sjegurno referirali poglavarima točno vrijeme, kad se to dogodilo. Poglavari ne mogu dakle reći, da su učenici došli u noći, kad bi grob bio prazan već prije noći.⁸⁰ Iz r. 2—13 zaključuje se dakle, da su žene došle na grob iza noći, te se riječi

imadu razumjeti kao određenje vremena oko izlaska sunca, te se podrazumijeva sa potpunjenjem *τῆ ἡμέρα (ὥρα ili νυκτί) ἐπιφώσκειση εἰς μίαν ἡμέραν σαββατων.*⁸¹

Da Matej u 28, 1. sa *ὁπὲ ἐξ σαββάτων τῆ ἐπιφώσκειση εἰς μίαν σαββάτων* određuje vrijeme u jutro u prvi dan po suboti, a ne u subotu u večer, potvrđuje se i usporedbom sa ostalim evanđelistima, a osobito sa sv. Markom 16, 2. Marko naime u svom evanđelju zastupa tradiciju u glavnom primljenu od Petra apostola, ali upotrebljava i Matejevo aramejsko evanđelje. Marko znađe dobro, da je autor prvog evanđelja Matej apoštol, koji je dobro znao, kad je Isus uskrsnuo i kad su žene došle na grob Njegov i našle ga prazna, jer je to doznao od žena, a i Isusa je vidio na dan Njegova uskrsnuća. Recimo, da je u Matejevju aramejskom evanđelju stajalo u 28, 1., da su žene došle na grob u subotu, te da se Marko sjećao iz propovijedanja Petrova protivno t. j. da su žene došle na grob u nedelju, sigurno bi se ipak više pouzdao u Matejevo evanđelje, nego li u svoje pamćenje, te bi i on označio u svom evanđelju subotu uvečer kao vrijeme dolaska žena na grob. No jer Marko označuje vrijeme njihova dolaska sa *λίαν πρὸτ τῆ μιᾷ*

⁸⁰ *Ὁδὲ γὰρ λόγον εἶχε κατὰ τὴν ἐσπέραν τοῦ Σαββάτου τοιοῦτων θανμάτων ἀμφὶ τὸ μνημεῖον τοῦ Σωτῆρος ἀποτελουμένων, μὴ ὀχλὶ πάντας τοὺς τὴν πόλιν οἰκοῦντας μαθεῖν τὰ γινόμενα, καὶ συνδρομῆ γέγονει ἐπὶ τὸ μνήμα, πάντων ἐρηγηροῦσθων. Ἀκλόουθον δὲ ἦν ἀνατραπέυτος τοῦ λίθου παραδόξως, παραχρῆμα σπεῦσαι τοὺς φρουροὺς τὰ πραχθέντα δηλῶσαι, τῆς ὥρας αἰτοῖς ἐπιρεποδσης. Οἰδὲ καὶ διδάσκονται τῆ ὑστεραίᾳ ἔπο τῶν ἀρχιερέων διαφημίσαι εἰς πάντας, ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς ἐλθόντες ἔκλεψαν αὐτὸν ἡμῶν κοιμωμένων ὁδὴ χῶσαν ὀκ εἶχεν πλάττεσθαι αὐτοὺς εἰ τῆ ἐσπέρα ἐγγερετο.*

Euseb. ad Mar. quaestio II. Migne series gr. 22.

⁸¹ Belser u »Geschichte des Leidens und Sterbens der Auferstehung und Himmelfahrt des Herrn« str. 482 dodaje *ἡμέρα pred ἐπιφώσκειση* a u »Einleitung in das neue T.« str. 45 dodaje mjesto *ἡμέρα, τῆ νυκτί* Za je sa Hagenom i Pölzl: Kurzgefasster Kom. zu den Vier heil. Ev. IV. 13. Leidens- und Verklärungsgeschichte H. Chr. str. 391.

τῶν σαββάτων posve je sigurno, da je Matejevo aramejsko evanđelje imalo oznaku vremena istog smisla sa Markovom, odnosno da oznaka *ὄψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων* imade isti smisao kao i Markova, Lukina i Ivanova oznaka u pogledu dana. Nema dakle protuslovlja u grčkom tekstu između Mateja i ostalih evanđelista u određenju dana, kad su žene išle na Spasiteljjev grob.

Sv. Augustin tumači ovu poteškoću na temelju latinskog teksta ovako: »A parte quippe prima noctis, quod est vesper, ipsam noctem voluit significare Mathaeus, cuius noctis fine venerunt mulieres ad monumentum. Ea vero causa intelligitur eandem noctem sic appellase, quia iam a vespere licebat afferre aromata, transacto utique sabbato. Ergo quoniam sabbato impediabantur, ut non ante fecerant, ab eo tempore nominavit noctem, ex quo eis licere coepit ut facerent, quocumque vellent tempore eiusdem noctis. Sic itaque dictum est, vespere sabbati, ac si diceretur, nocte sabbati, id est nocte quae sequitur diem sabbati: quod ipsa verba eius satis iudicant. Sic enim ait: Vespere autem sabbati, quae lucescit in primam sabbati: quod fieri non potest, si tantummodo primam noctis particulam, id est solum initium noctis, intellexerimus dicto vespere significatam; neque enim ipsum initium lucescit in primam sabbati, sed ipsa nox quae luce incipit terminari. Nam terminus primae partis noctis, secundae partis initium est; lux autem terminus totius noctis est; unde non potest dici vesper lucescens in primam sabbati, nisi nominare vesperi nox ipsa intelligatur quam lux terminat. Et usitatus loquendi modus divinae Scripturae est, a parte totum significare: a vespere ergo noctem significaret, cuius extremum est diluculum . . . Vespere autem quae lucescit in primam sabbati, non potest nisi tota ipsa nox intelligi: eo igitur vespere venerunt, quae ipsa nocte venerunt; ipsa autem nocte venerunt quae noctis ipsius quamvis extrema parte venerunt.«⁸² Na ovo tumačenje Augustinovo oslanjaju se: Maldonat, J. Tirinus, Cor-

⁸² S. Augustinus: De consensu evangelistarum I. III. Cap. XXIV, M. 34. p. 1198, 1199.

nelius a Lapide, Salmeron, Bernard a Piconio, Knabenbauer.⁸³ Ovo tumačenje nije nipošto na odmet i ako ne može potpuno zadovoljiti, jer se obazire samo na Vulgatin tekst t. j. uzimlje ga kao temelj tumačenju. Grčki tekst svakako treba pretpostaviti Vulgati, jer je bliže izvorniku. Osim toga izgleda, da se smisao riječi vespere nateže, da se dovede u sklad Mateja (latinskog) sa ostalim evanđelistima, dok se (grčkog) Mateja na temelju grčkog teksta dovada u sklad stežući značenje riječi *ὄψε* bliže k prvotnom i glavnom značenju.

Vespere ili vespera — tempus pomeridianum ab hora nona usque ad duodecimam, i e ab hora nostra pomeridiana tertia usque ad sextam ili tempus ab hora nostra pomeridiana sexta usque ad noctis principium (odatile inter duas vespere *בְּיַרְבֵּעַ* Ex. 12, 6, 16, 12).⁸⁴ Podavati dakle riječi vespere značenje za cijelu noć ili skranji dio noći znači natezati značenje njezino. Ipak nije na odmet to tumačenje — ponavljam — jer kao što sv. Augustin misli, da vespere znači i noć, što više, i skranji dio noći, tako je vjerojatno mislio i latinski prevodioc prevodeći *ὄψε* sa vespere t. j. on je upotrijebio riječ vespere ne u značenju, koje je možda imala u vrijeme, kad je Matejevo evanđelje pisano, odnosno prevađano na grčki, već ju je uzeo u značenju, koje je eventualno imala u njegovo doba. Tako tumačenje sv. Augustina ipak dovodi latinskog Mateja u sklad sa ostalim evanđelistima.

Konačno valja istaknuti, da je cijela izreka Matejeva *ὄψε σαββάτων τῆ ἐπιφωσκούση εἰς μίαν σαββάτων* hebraizam,⁸⁵ ali

⁸³ Maldonat: Com. in Mat. p. 675: Vespere autem sabbati, . . . id est sero sabbatorum; nempe confectis iam prioris hebdomadae sabbatis seu diebus omnibus, vespera illa seu nocte, quae lucescit, id est lucem sinientem excipit et immediate consequitur, estque initium primae diei civilis proximae hebdomadae. J. Tirini: In s. Scripturam commentarius, Augustae Vindelicorum et Francofurti 1704 t. I. Chronicon sacrum p. 55., Corn. a Lap.: Commentarii in Scripturam Sacram. Parisiis 1877. t. XV. p. 644.; Salmeron: Comment. in Mat. p. 59; Bern. a Pic.: Opera omnia t. I. p. 356; Knabenbauer: Comment. I. — 2. str. 551.

⁸⁵ *εἰς μίαν* stoji mjesto *εἰς πρώτην*, te je prvo hebraizam. (Belser: Einleitung str. 46.) *σάββατον* = subota, sedmi dan, plural *τὰ σάββατα* upotrebljava se i za subotu t. j. sedmi dan i za tjedan, sedmicu. Ovdje je prvi *σαββάτων* — subota, a drugi = sedmica. To traži smisao izreke.

⁸⁴ Wilke: Lexicon Graeco-Latinum, kod riječi *σοφῆρ* str. 602.

kojoj hebrejskoj odnosno aramejskoj riječi odgovara *ὄψε*, nije moguće odrediti, jer nemamo aramejskog originalnog teksta Matejeva evanđelja. To u ostalom nije ni potrebno, jer iz konteksta Matejeva evanđelja 28, 1.—13., te iz odnošaja Marka prema Mateju (str. 40.) posve je sigurno, da je smisao Matejeve oznake vremena, da su žene došle u j u t r o u p r v i dan p o s u b o t i⁸⁶ na grob Isusov, a prijevod bi bio najsigurniji, držim, ovaj: »Nakon subote u čas, koji rudi u prvi dan subotnji« ili slobodnije (ali po smislu posve isto): »Nakon subote, kad rudi (sviće) zora prvog dana sedmice . . .«

(Nastavit će se.)

⁸⁶ Ako uzmemo, da Matej sa *ὄψε δε σαββάτω* označuje, da je subota kao blagdan prošla, a sa *ἐπιφωσκούσῃ*... označuje početak slijedećeg dana po civilnom računanju, nastaje pitanje zašto se Matej označujući vrijeme u dan prvi sedmice osvrće na svršetak subote kao blagdana? Na to lijepo odgovara Cellini: »da je naš Evandelističar imao po sreći namjeru, da njegovim čitačima razumiju, da ako Magdalena nije pošla na grob prije jutro prvoga dana slijedeće nedjelje nije to bilo iz pomanjkanja ljubavi prema bož. učitelju, nego je bilo jedino s uzroka, što je zadnji dan prošle nedjelje kao strogo posvećen miru izbjegavala da dade kojigod izraz priznanja i ljubavi ma i najdražim pokojnicima. Kao da evandelističar hoće reći, ako se je dakle Magdalena uzdržala zadnjega dana sedmice početi na grob preljubljenoga učitelja, to je zato, jer nije mogla drugčije raditi. Ali kad je prošla noć onoga zadnjeg dana, Magdalena neće dopustiti, da je preteče zora slijedećega dana, nego bijeljenje istoga dana i polazak na grob bit će u isto vrijeme.« — »A chi poi dimandasse perchè mai s. Matteo, prima di precisare l'alba del primo giorno della settimana seguente, abbia fatto menzione della fine della settimana antecedente, potrei rispondere che il nostro Evangelista ebbe per avventura l'intendimento di far comprendere ai suoi lettori che, se la Maddalena non si recò alla tomba innanzi alla mattina del primo di della settimana seguente, ciò non fu per difetto di amore verso il divino Maestro, ma fu unicamente per la ragione che l'ultimo di della settimana antecedente, siccome consacrato strettamente al riposo, vietava di rendere qualsivoglia tributo di riconoscenza e di affetto anche ai più cari defunti. Se dunque, perchè dica l'Evangelista, la Maddalena si astenne nell'ultimo di della settimana di correre alla tomba dell'amatissimo Rabbi, egli è perchè non poteva ella fare altrimenti. Però, passata la notte di quell'ultimo di, la Maddalena non si farà prevenire dall'alba del di seguente, ma l'albeggiare dello stesso di e il correre alla tomba saranno un sol punto.« A. Cellini: Gli ultimi Capi del Tetramorfo e la critica razionalistica... Roma 1906. str. 122, 123.